

A tanulmánygyűjtemény a XVIII. század külföldi irodalmával foglalkozó szovjet publikációk V. P. Pirogovszkaja által gondosan összeállított bibliográfiájával zárul.

A kötet egészében véve jelentős lépés előre azon az úton, mely a felvilágosodás művészetének megismeréséhez vezet. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el kritikai észrevételeinket sem. Hasonló ideológiai orientáció és azonos tendenciák jelenléte még nem bizonyítja egyértelműen azt, hogy az ázsiai irodalmakban is ugyanazzal a magatartásformával és esztétikai rendszerrel van dolgunk, mint amelyik a XVIII. század európai művészetének a stílusirányzatok sokféleségében megnyilvánuló *egységes módszerét* meghatározza. Nem látszik meggyőzőnek az az érvelés sem, mely a klasszicizmus és szentimentalizmus legkülönbébbé válójait háttérbe szorítva és ignorálva, egy bizonyos *realizmustípust* próbál kiemelni és a korszak művészi fejlődésének domináns tényezőjévé tenni. Itt ugyanis nincs kellőképpen különválasztva a realizmusnak a valóság adekvát visszatükrözésén alapuló axiológiai értelmezése a realizmus történelmileg meghatározott, korhoz kötött stílusirányzatként való felfogástól. (Ilyen szempontból szerencsés ki-

vétel Szauder József tanulmánya, aki cáfolva az egységes korstílusról vallott elképzeléseket, a hagyományos terminológiával élve is igen differenciált jellemzést tud adni a magyar irodalom felvilágosodás kori szakaszáról, melyben a klasszicizmus három fő típusa — a tulajdonképpeni klasszicizmus, a felvilágosodott klasszicizmus és a neoklasszicizmus — egymással bonyolult dialektikus kölcsönhatásban és a legkülönbözőbb — a latin nyelvű tradíciókat őrző vagy messze, a romantika felé előremutató, a franciás felvilágosult klasszicizmus ellen lázadó — tendenciákkal keveredve vált a Lumières eszmévilágnak hordozójává és kifejezőjévé.

Mindenesetre *A felvilágosodás problémái a világirodalomban* c. könyvhöz hasonló, új elgondolásokat tartalmazó kiadványok, melyek vitára serkentve arra készítetnek, hogy felülvizsgáljuk öröknek hitt, de tudományosan nem eléggé megalapozott nézeteinket, kétségkívül közelebb visznek bennünket mind a művészet történelmileg determinált és immanens fejlődéstörvényeinek, mind korunk realizmusának mélyebb megértéséhez.

Gránicz István

KÖLCSEY FERENC KIADATLAN ÍRÁSAI

1809–1811. (Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézírataiból) Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szauder József. Sajtó alá rendezte: Bánhegyi György, Szauder József és Szauder Józsefné. Bp. 1968. MTA Irodalomtudományi Intézet — Akadémiai K. 507 I. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 8.)

A magyar költészet történetében páratlanul érdekes dokumentumok kerültek elő 1959-ben, Kölcsey ifjúkori olvasmányainak jegyzetei. Kritikai észrevételekkel kísért kivonatok ezek, a korabeli európai műveltség legszínvonalasabb eszméinek kompendiumai életéről, halálról, anyagról, Istenről, múlttól, jelenről, az egyén, a társadalom és a világ kapcsolatáról. A jegyzetek igazi jelentőségét Kölcseynek már ekkor csodálható műveltsége, igényessége, érdeklődésének széles köre és mélysége határozza meg.

Bánhegyi György, Szauder József és Szauder Józsefné rendezték sajtó alá a kéziratok egy részét, s a reprezentatív kötet *A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai* sorozat nyolcadik darabjaként jelent meg. Szauder Józsefnek, aki a válogatást végezte, különösen nehéz feladata volt. A jegyzetek egy részét Kállay Ferenc, a költő barátja készítette, olykor az autográf szöveg másolás; az 1806-tól induló jegyzetek „több ezer lapra terjedő” monumentális hagyatékából a válogatás alapja most az „az ezeregynéháyszáz kézirat-

lapra terjedő, legnagyobbbrészt ismeretlen Kölcsey-irat”, amely Némethy Ferenc tanár 1959-es tájékoztatása révén jutott Szauder József tudomására, egy részük pedig a Kölcsey-rokonság tulajdonából „a Petőfi Irodalmi Múzeum állományába”; a jegyzetek érdeklődési köre éppúgy szerteágazó, mint Kölcsey egész életműve. A kiválasztásnak tehát célszerű programot kellett vállalnia, egyszerre elvi és mennyiségi redukciót. A válogatás művelődéstörténeti, filozófiatörténeti, világnézeti irányt követ (307), s ezek a kísérő tanulmányok alapelvei is.

D'Holbach *Système de la Nature* c. alapvető művének kompendiuma kezdi a sort. (Kállay kézírata alapján, az 1777-es kiadást követve Mirabaud-t tekintti szerzőnek.) Görög filozófiatörténeti kivonatok következnek ezután (Bayle, Brucker, Buhle s mások műveiből), ezekről jegyzi meg joggal Szauder József: Kölcsey „jóval több és modernebb filozófiatörténetét dolgozott fel, mint a korábban élt Diderot” (379). Az ún. V. *Jegyzőkönyv* vegyes írásait olvashatjuk ezután (Anaxago-

rasztól Kantig), végül két teljes kompendium következik Girtanner *Historische Nachrichten...* és Süssmilch *Die Göttliche Ordnung* c. munkájából. A kritikai kiadások elveihez igazodó jegyzetek, mintaszerűen pontos filológiai apparátus segíti a soknyelvű, betűhív szövegek olvasóját. A görög és latin nyelvű részeket Bánhegyi György, a német, francia s angol nyelvűeket Szauder József fordította. A bevezető tanulmány és a szövegmagyarázatokat követő részletes jellemzések-értékelések is Szauder József munkái.

Kölcseynek, a kivételes szellemnek világban való eligazodási törekvése váltja ki az iskolás „műfajt”, amelyben aztán az eredeti kritikai érzék szabadon érvényesül. Az európai felvilágosodás merész eszméi „első kézből” kerülnek elé. Filozófiai gondolatok tömkelege, a klasszikus műveltség-hagyománynak a modern nézetek tanácsait követő újjáélesztésétől a francia forradalom mérlegetelenségig, Kant filozófiájáig, a valóságkutatás statisztikai módszeréig (Süssmilch).

E teljesítmény kettős értékelést sugall. Egyrészt tudománytörténeti mérlegelést kíván, másrészt világgép-kutatásra biztat. Úgy látjuk, hogy Szauder József kísérő tanulmányai gondosan igazodnak a kiadvány jellegéhez, filológiai teljességre törekednek, vezérszempontjuk historiai. Számos alkalommal utalnak ugyan a költői világgép elemzésének lehetőségére, e fontos munkának lényegét azonban a későbbi kutatókra bízzák. Nézetünk szerint érdemes lett volna kissé részletesebben foglalkozni ezzel az irodalmi érdekű problémával, mert így nem tükröződnek eléggé az irodalomtörténeti vonatkozások, nem látszik elég tisztán az ok, amiért e kötet az egyetemes magyar tudománytörténeten túl szorosabban a magyar irodalomtörténetírás forrásai közé tartozik. Holott erre a magyarázatok Kölcsey személye mellett a publikált szövegekben rejlenek.

A *Bevezetés* a kompendium rövid jellemzésében a tudománytörténeti érdekességet hangsúlyozza. Hézagpótló tanulmánnyal eleveníti meg Kölcsey barátjának alakját, hiszen „Kállay életművét sem az irodalom-, sem a történettudomány nem értékelte, a néprajz művelőitől is csak jóindulatú mondatokat kapott” (13). A kor eszméletörténeti áttekintése európai távlatban, filológiai pontossággal mutatja a filozófiai eszmék eredetét, keveredését, így jelöli ki Kölcseyék munkájának tudománytörténeti jelentőségét: „Kölcsey és Kállay elkori kéziratai tehát valóban a kor filozófiai útkeresését, majd mozgásirányának megváltozását reprezentáló emberi dokumentumok” (17), olyan forrásanyag tehát, amely „a 19. századi értelmiség nevelésének és a filozófiai eszmék történetének kutatóját éppúgy érdekelteti, mint az irodalom- vagy tudománytörténészt” (26). Sza-

uder József nagyszerű programja „a tudománytörténeti kutatások jelentőségét hangsúlyozva az irodalomtörténetírás érdekében” ma is időszerű, s a kötet tudatlansága szerint már sokkal több, mint nosztalgia.

*

Számunkra e program bizonyos elméleti kérdéseket is fölvet. A tudománytörténeti nyomozások irodalmi nyeresége az alkotások, életművek gondolatrendszerének pontosabb, szinte egzakt elemzését teszi lehetővé. Ezen túl az alkotói magatartás, a meggyőződés szilárd komponenseit tárhatja elénk, amelyek a művek valamennyi külső-belső vonatkozására hatással vannak. Aligha találunk jobb szót erre, mint a *világgépet*. Ez az a kategória, amely a legbonyolultabb, legrejtettebb indítékokat sűríti magába, a genetikusan elemzésnek mindenkor alapja, ismerete a műértelmezések előfeltétele. Az irodalomtörténeti értékelésben az egyik evidens tényező. A világgép megismeréséhez a teljes életmű beható értelmezése jelenti a járható utat, szinte az egyetlen. A másik csak ritkán kínálkozik. Ez a világgépformáló ismeretek forrásait kutatja, az ifjúkor világa felé tájékozódik, ahol azonban éppen a filológiai hitelesség kénytelen kockázatokat vállalni, vagy eredmény-morzsáért hatalmas küzdelmet vívni.

Az olyan természetű kéziratok, mint Kölcsey és Kállay jegyzetei, ezek a „document humain”-ek (379) az irodalomtörténet valódi ritkaságai. Igazi irodalmi jelentőségük az, hogy a világgép kialakulásának *folymatát* tárják fel, jelzik a világgép mindennél hitelesebb rekonstrukciójának esélyét. A formáló eszmék s a válogató szellem karakterét. Azt az alapot, amihez az életmű későbbi írásai a fejlődés pontos vonulatát föltárva mérhetők. Minél bonyolultabb, szerteágazóbb egy alkotói pálya (s a Kölcseyé a legbonyolultabbak közé tartozik), annál fontosabbak az ilyen természetű emlékek — alapot teremtenek a szerves összefüggések felderítéséhez, élet és mű egységes felfogásához.

A kötetbeli tanulmányok inkább a szövegtematika övezetében maradnak, elsősorban tehát filozófiatörténeti értékelést végeznek. Természetes, hogy számos vonatkozásban találkoznak így a világgépjellemzés kínálkozó tanulságaival.

Folyvást érezzük, hogy azok a megállapítások, amelyek egy-egy filozófus erősebb adaptációját jelzik Kölcseyben (pl. Epikuros), vagy azok, amelyek éppen az elemi tiltakozást nyilvánítják ki másokkal, pl. Szókratészsel szemben, magukkal a nevekkel nem mondanak semmit, vagy csak igen keveset. Kölcsey számára mást jelent Epikuros, mást Szókratész, mást Démokritosz, mint az általa idézett forrásokban. Különö-

sen változnak az egyes gondolatokkal kapcsolatos vélemények, Kőlcsey forrásai, a korabeli s az egyetemes filozófiatörténet álláspontjai között mindig érvényesül a különbözőség. Az tehát, ami a világgép jellemzéséhez a legfontosabb segítséget képes nyújtani. Kőlcsey — a publikált írások bizonyítják — életszerű elveket kutat, a „modus vivendi” logikai pilléreit keresi, abszolút igazságra tör, a teljesség romantikus vágyaival, de minden időknél példát adva. A tudományt, a múltat kutató figyelem személyes természete jelenti irodalmi szempontból a lényegesebb elemeket e korai írásokban — a klasszikus filozófiák s a velük kapcsolatos korszerű nézetek egyéni szemlélete, az elvont tudomány individuális modulációja. A tudománytörténeti értékelés mellett az irodalom folytonos közelségét biztosíthatja a művek rokon-eszméinek kutatása, filológiai azonosítása, úgy pl., ahogyan ezt a *Nemzeti hagyományokra* utalva a mörök kultúrájával teszi Szauder József, Bayle-ben jelölve meg a forrást (331). A motívum-párhuzamok filológiai rendszerezése azonban közvetlen találkozásokat kíván források és művek között, a *világgép* áttételesebb vonatkozásait nem pótolhatja. Az adatszerű párhuzamok bemutatását így helyesen mellőzi a szerző: „Szükségtelen a Bayle művéből készült vagy a görög filozófiai és történelmi kiírásoknak közvetlen hasznát bizonygatnunk Kőlcsey szónoklataiban, esztétikai iratainak példaanyagában, a *Parainesis*-ben.” (330)

*

Kőlcsey világgépét ezeknek az írásoknak az alapján a természettudományok eredményeit hasznosító korszerű filozófiai értelmezésekkel való számvetés jellemzi. Filozófiai fogalmakkal körülírható, anélkül, hogy eredeti, szisztematikus filozófiai rendszer alkotására gyanakodhatnánk. Kőlcsey célja a világ tudományos megismerése, nem pedig tudományos alkotás. Amikor Cicero véleményét ismerteti Szókratészről, idézi a kihívó gondolatot: Szókratész a filozófiát az égből a földre hozta le. Kőlcsey szerint ez a méltatás korábbi nagy filozófusokról feledkezik meg, s ironikusan kérdi: „Vagy talán nem látták ezek által a” philosophiának igazi czélját, nem tudták azt az emberi szív jobbításának és böldegítésének eszközzé tenni?” (140) Kőlcsey mindent tudni akart, amit a világról múlt és jelen felismert, „a vallástörténet, filozófia, kritika, irodalom, történelem, statisztika legjobb műveiből”. Pontosan, hitelesen, hogy saját nézeti elkerülhessék az ismétlés, a felszínesség, az olcsó tévedés veszélyeit. A filológiai precizitás csak látszólag bizonyít mélyebb tudományos ambíciók mellett — a hiteles világmegismerés eszköze ez, nem végső cél. Tény, hogy kritikai érzéke saját

erénye, tény az is, hogy olvasmányai, különösen Bayle művei erősítik benne e hajlamot (376), ezekkel magyarázható, hogy a fogalmi-eszmei bizonytalanságok ügyében (Kant terminusai, 231—235; a cinikusok filozófiája, 361 stb.) filológiai buzgalma akkor sem lanyhul, amikor az életrajzi adatok iránti közönyét meg is fogalmazza (123).

Az, ahogyan Kállayval közösen anyag és eszme jelentését kutatják, egész világgép-építkezésük deduktív természetéről árulkodik. D’Holbach felvilágosult-materialista tanait ellenkezés nélkül idézik, „isten gyászos fogalmát” (318) általában az emberi spekuláció eredményének tekintik maguk is, hiszen a d’holbachi felfogást (46) a Ciceróból idézett protagorasi eszme szkeptikus bizonytalanságával árnyalják csupán: „az Istenekről sem azt nem mondhatom, hogy vannak, sem azt, hogy nincsenek”. (136) A materializmus tiszta racionalitása akkor sem hagyja nyugodni a költőt, ha a lélek belső titkai, a romantikus ideávilág transzcendens övezetek felé vonja. Eljut ugyan a mechanisztikus materializmus d’holbachi irányának enyhe tagadásáig (173), az epikureuszi tanítások lelkes fogadtatásával mégis ennek az eszmerendszernek egyik gondolatát fejleszti tovább. „Egyáltalán nem ismerjük sem az anyag lényegét, sem igazi természetét” — olvassuk D’Holbachnál (319), s a legtítkosabb fogalmak, *Isten, lélek, test* a matéria különböző variációiként bukkannak föl Epikurosz démokritoszi gondolataiban (173). Az ember belső titkai az anyag irányában keresnek magyarázatot akkor is, ha a költői szemlélet s a megidézett filozófia distanciája nyilvánvaló. Kőlcsey világgépében D’Holbach eszméinek csiráit lényeges vonatkozásokban kell erőseknek itélnünk. A világgép konstans részei ezek. Így például ember és világ kapcsolatában Kőlcsey melankólikus szerénységét a filozófiai dezantropomorfizáció már e jegyzetek készítése közben megalapozhatta: „Vonjuk le tehát azt a következtetést, hogy az embernek nincs oka kiváltságosnak hinnie magát a természetben; ugyanazoknak a visztalagságoknak van kitéve, mint a természet többi terméke. Az ember állítólagos kiváltságjogai pusztán tévedésen alapulnak.” (314) A morális kategóriák létét a mechanikus materializmus sem vonja kétségbe, erősen emberi alapokra helyezi, s ez a görög filozófiával összecsengve az ember önmagára utaltságának felemelő heroizmusát alapozza — Kőlcseynek életreszóló magatartást sugallva. *Archytas* ismertetésében ilyen önzetlen eszményt olvashatunk: „A’ legfőbb jó a Virtus, melyet magáért kell kívánni” (107). A tételes vallásosság elutasítása s a racionális igazság keresése ennek a valósághoz ragaszkodó, tényeket kutató, konzekvens magatartást követelő morálnak evidens következmé-

nye. A dialektika törvényeinek tisztelete mindenkor része ennek a világnak. Az *igazság* egyértelműsége, bizonyosságának reménye gazdag Lucretius-magyarzatokat jegyzeteltet a költővel (362), aki éppúgy nem sajnálja a fáradságot ennek az életrendező elvnek értelméért, mint Descartes, „annyira megszálotta az Igazságot kikeresni kívánó Lélek” (210). Girtanner a megszelídített dialektika hitében, a nyugodt evolúcióban erősíti meg: „A’ Természetnek örökös törvénye az, a’ mi mind a moralban, mind a’ physicában igaz: mind az a’ mi állandó és tartós, lassan és csendesen származik, és Saitus bene nincs” (245). Szauder József kitűnő magyarzata szerint: „A Girtanner-kivonat eszméletörténeti értéke éppen az, hogy a később kialakuló magyar liberalizmus ideológiai forrásvidékének egyik, eddig figyelembe nem vett gócéra... derít fényt... a forradalom nélküli átalakulás helyeslése... Kállay és Kölcsey első sorban a reformista gondolat alapozásához kapott anyagot Girtanner művéből” (416).

Kölcsey a tisztelettel s kritikával kezelt klasszikus és modern eszméket mindenkor saját korszerű szemlélete szerint ítéli meg, mindenkor önmaga világa szerint fogad el vagy tagad meg nézeteket. Jellemző példának tekintjük erre az elvi ellenkezés nélkül idézett arisztipposzi eszmét az idő bölcs szemléletéről: „Az tehát bölcs, ki nem nyughatatlankodik az el múlton, vagy a jövő után, hanem egyedül a jelenvalóknak él” (155). A romantika teljesség-eszménye Kölcseyt múlt-jelen-jövő *egész idejének* egyetemes élményébe vonja, s *Küzdés* c. verse (1814) a hasonló fogalmakkal teljesen ellenkező, saját nézetet fogalmaz.

Számtalan eszmei motívum bukkan így elő a későbbi művekben, nem egyszer váratlanul. A *Vanitatum vanitas* szószertintjében pl. aligha ok nélkül sejtjük működni a Theodor-jegyzet emlékéit (157).

*

A Kiadatlan Írásokkal az életet s az életművet egybevetve világosabban látjuk Kölcsey társadalom-felfogását is. A filozófiai magaslatról vállalt társadalmi cselekvés ma is korszerű útját járta végig a költő, ebben is messzire megelőzve korát. A „sötét-tiszta” hiteles végletei között harcolta ki lelke épségét, munkálkodása értelmét. Zénón tanait faggatva maga is egyetért az egyik kommentárral abban, hogy ez a világ semmit sem ér (350), de tudjuk, hogy jelleme törhetetlenségében ott munkál D’Holbach sugallata is: „Eszméid elpusztulnak majd veled és gyötrelmeid sem követnek majd a sírba. Gondolj a halálra, de nem azért, hogy félelmedet és mélabúdat tápláld, hanem, hogy megszokd nyugodtan nézni szembe vele, s hogy felvér-

tezd magad a hazug ijedelmek ellen...” (317). A társadalmi cselekvés filozófiai érvei is világosak már az ifjú előtt: „egy bölcs igazgatás, igazságos jó törvényekkel szerettetted őnt a virtus eránt az emberekbe s a vétek ellen utálatot. Az Ember nem születik rossznak, a jó igazgatás jónak teheti őt, de ahol a Nép morálja el hagyattatva van, ahol az igazgatók luxusba úsznak, nem lehet várni, hogy az Emberek jók legyenek. Mutassuk az Embereknek az igazságot, ha meg akarjuk világosítani, vegyük el tőlök a halál félelmét, ha hasznos hazafiukká akarjuk tenni. Adjunk a Nagy Léleknek reménységet, hogy halála után nem fog testével neve is el temettetni” (51). A Girtanner-jegyzetből a király kivégzését emberi részvét nélkül szemlélő nép lép elő, határozott vonásokkal választva el a francia nemzet egészétől (283—284). Kölcsey szövegválogatását eleve irányítja nemesi kötöttsége, de éppen e korai jegyzetekből kell látnunk, hogy filozófiai ismereteinek jellemző rezignációja, „illúziótlansága” is közrejátszik abban, ahogyan a társadalmi spontán cselekvést mindenkor megítéli.

Filozófiai közelítése a társadalmi-emberi szférához végső soron a nagy költsézet természetes útja. A „kozmpolita” tájékozódás után törvényszerű a visszatérés a nemzethez, „a haza minden előtt” programjához. Annak, hogy e költsézet az egyetemes emberi koordináták között a nemzeti problematika makulátlan vállalója lett, elsőrendű bizonyítéka az utolsó versek végletes szomorúsága: nem filozófiai konklúziók azok, hanem a társadalmi harc kudarcaiból eredők. Ennek a végletes bánatnak az állapota sem képes a filozófiából nyert általános székesziszre szorítani a költőt. Az egyetemes, filozófiai létélménytől a nemzeti küzdelem távlatához fellebbezett az ember, kudarcai nyomán pedig, mint gondolati líránk annyi más nagysága, az emberiséghez.

Kölcsey „külön útja” révén minden filozófikus költőnk rokona így, Csokonaitól Weöresig.

A Kiadatlan Írások ezért nem csupán Kölcsey-kutatók nélkülözhetetlen forrása, hanem az egész magyar irodalomtörténet-írásé is. A *Nemzeti hagyományok*, a *Mohács*, a *Parainesis*, a *Rebellis vers*, a *szatmári adózó nép állapotáról* szóló beszéd s egyéb Kölcsey-művek értelmezése mellett közvetlen adalékokat kínál e könyv nagy Vörösmarty-versekhez (*Gondolatok a könyvtárban*, 317; *A Merengőhöz*, 155), Adyhoz (*Vörös szekér a tengeren*, 139), Weöreshez (*De profundis*, 343).

Szauder Józsefnek és munkatársainak kiemelkedő érdeme, hogy ezt a különös természetű hagyatékot a tudományosság legmagasabb színvonalán bocsátották az érdeklődők elé.

Szuromi Lajos

Stockholm, 1970. Almqvist & Wiksell. 373 p.

A nemzetközi tudományos együttműködés egyik örvendetes eredménye, hogy mind többször olvashatunk olyan külföldön készült, idegen nyelvű, de magyar tárgyú munkákat, amelyeknek szemléletbeli-módszertani újdonságai, ill. eredményei hasznosan egészítik ki a hazai tudományos publikációk spektrumát, amelyek tehát termékenyítő-gondolatébresztő hatással lehetnek a mi szellemi életünkre is. A most ismertető mű azt mutatja, hogy még a „legmagyarabb” témák — ez esetben: nemzeti nyelvünk irodalmi változatának, ill. szépirodalmi stílusunknak 1800 táji fejlesztése — körében is kaphatunk ilyen segítő-társakat. Természetes persze, hogy a külföldi hungarológiai művek szerzőinek ilyenkor számba kell venniük az itthoni eredményeket s a nálunk található forrásanyagot is; sőt nemegyszer fokozza a kinti kutatás eredményességét, ha tanulmányutak, személyes konzultációk stb. révén sor kerülhet a nézetek némi előzetes konfrontációjára is. Eva Martins kétségtelenül mindent megtett, hogy megállapításait igazán sokoldalú, áldozatos elméleti és anyaggyűjtő munkával erősítse, mennél szilárdabb alapokra építse.

A külföldi filológia immár eléggé jó módszeres eljárásokat dolgozott ki (és igazolt is eredményeivel) annak tisztázására, hogy miként gazdagíthatja egy-egy különféle okokból előnyös helyzetben levő, fejlettebb nyelv a kedvezőtlenebb viszonyok között, az idősebb fejlődés szempontjából elmaradottabbat azon felül is, hogy az utóbbinak készen átadja merőben idegen hangorú és fölépítési szavait, kifejezéseit. Eva Martins az így értelmezett, idegen mintákra folyó szándékos vagy kevésbé tudatos nyelv- és stílusújítást kutatja általános nyelvészeti kiindulással és eredményekkel, de nekünk kivált tanulságos tárgyi körben: a Kazinczy újításaiban található *német hatásokon*.

Mindenekelőtt nagy *elméleti bevezetést* kapunk. E. Martins főleg W. Betz szemléletét, eljárásait és műszavait követve — de igen-igen sok más modern általános nyelvészeti forrást is figyelembe véve — aprólékos gondnal vizsgálja meg a két/többnyelvűségből fakadó átültetések művészi-művelődéstörténeti és lélektani hátterét, s kitér a hagyományvédő és az újító társadalmi erők állandó harcára stb. is. (Ez esetben mégis jóval erő-

sebben hangsúlyoznám a szerzőnél, hogy Kazinczy a maga birtokos-nemesi környezetétől mindinkább elszakadva, afféle belső emigrációba vonult, hangsúlyozottan saját művészi világába zárkózva élt, s anyagilag is iróként — tehát modern polgárként — szeretete volna biztosítani létét. Ilyen gazdasági és társadalmi helyzetben nyilván fogékonyabb lehetett a jelzett hatás befogadására, mint sok nemesi kortársa.) — Előre pontosan számba veszi E. Martins a nyelvi átültetéseknek („Lehnprägungen”) tárgyalandó, az érintett nyelvek rendszertani jellegétől is függő mértékben érvényesülő finom típusait, s tisztázza sok különféle szerző és nyelv terminológiai megfeleléseit-eltéréseit. Mindez korántsem pusztán a nyelvészt érintő részletezés: a viszonylag sok apró csoportba tagolt átvételnek s az alkalmazott műszórövidítéseknek itteni magyarázata nélkül az olvasó nehezen is értené meg utóbb a Kazinczy magyar stílusából vett példaanyag csoportosítását és értékelését. Amellett ez még az alkalmazott módszert is jócskán megmagyarázza.

A tárgyalat első elméleti bevezetés után még egy fontos előzetes kitérést („Exkurs”) végez a szerző: a német- és a magyarországi nyelvfejlesztő (ő „sprachschöpferisch”-t mond) törekvések párhuzamos áttekintését, hogy az olvasó a később vizsgálandó részjelenségeket az egykorú elvek rendszerében is pontosabban értékelhesse (75—122). Még nekünk, magyaroknak is hasznos nyelvújításunknak itteni, modern áttekintése. Egyrészt, mert E. Martins a régibb összefoglalásokhoz képest a legfrissebb forrásokat — a hazaiak közül pl. Ruzsiczky Éva tanulmányait — is gondosan felhasználta.¹ Másrészt, mert ő mégiscsak más szemzőgből nézi a magyar kifejezőkészlet gyarapodását, mint mi szoktuk: tisztán ténymegállapításként írja le őket, menten minden purista stb. aspektustól. Nagyon tanulságos pl. a Szily-féle első nyelvújítási szótárról szóló Setälä-fejtetés idézett értékelő szövege (104—5).

Az eleve világos lehetett, hogy ilyen — elsősorban általános nyelvészeti érdekű, egyéni (= nem kollektív) — alkotás nem dolgozhatta fel Kazinczy valamennyi írását. E. Martins szerint tanulmányozásának *alapja* főleg a *Levelezés I—XIII.* kötetéből gyűjtött anyag volt (127). A fordított művekben —

¹ Itt jegyzem meg, hogy a szerző újabb kori nyelvtudományi munkáinkról a 120. Japán jöleső elismeréssel szól, egyébként mindenütt hivatkozik a megfelelő hazai művekre, sőt bőven idéz a még kiadatlan nagyszótári cédulaanyagból és kéziratáraink szövegeiből is.

úgy látja — a forrásnyelv túlságosan mintául kínálja magát, ő ezért elfordult tőlük. Irodalmi nyelvünk és művészi stílusunk egészének fejlődése szempontjából persze szerintem legkevésbé épp a levelek lehettek hatásosak: nem voltak igazán sűrűn olvasott, utánzótt szövegek. E. Martinsz azonban elsődlegesen a nyelvi átvétel lélektani folyamata érdekelt, s ezért mégiscsak érthetően nyúlt az inkább parole-szövegzésű levelekhez; s a szerkezeteknek a langue körébe jutását azért esetenként megvizsgálta az ÉrtSz-ral, a MMNyR-vel stb. való szembesítés által. Nemegyszer pedig Kazinczy eredeti vagy fordított munkáiból vett adatok is kiegészítik E. Martinsz példatárát.

Gyakran okozhatott gondot annak tisztázása is, hogy egy idegen-gyanús kifejezés *németesség-e*; s ha az, akkor Kazinczy korában még valóban *újítás* volt-e, vagy már csak a további elterjedés, társadalmivá fejlődés fokán levő jelenség. A szerző e tekintetben is nagy elővigyázattal jár el. Lehetleg a XVIII—XIX. század határos évtizedeiben igazolhatóan új, jellegzetesen divatozó német irodalmi nyelvi jelentések, képek, nyelvi szerkesztések magyarba való átültetését elemzi, másrészt az esetleges magyar előzményeket a Nyelvtörténeti és a Nagyszótár, esetleg Gáldi László gazdag szótártörténeti monográfiája stb. nyomán szintén számba veszi. (A statisztikai felmérést azonban tudatosan elhárítja, s ezt elvileg már kevésbé tarthatjuk helyesnek.) Még azzal is újra meg újra gondol, hogy egy új kifejezésmód a mi nyelvünk *belső fejleményeként* nem jöhetett-e létre; mert ha igen, akkor csak ennek megfelelően tárgyalja. Amellett úgyel az egyes *izéshulámok* nyelvi jellemzőinek némi külön csoportosítására is; s ebben a műben többet valóban nem várhat az olvasó.

E. Martinsz gazdag adatolású *magyar anyagában* — a mű fő részében — tehát bőven vannak Kazinczyra és korára vonatkozó magyar filológiai tanulmányok, s a lényegében szinkron vizsgálat fontos történeti következtetésekre is módot nyújt. Kiténik például, hogy az új szókincsben-jelentésekben nagy szerep jut esztétikai értékfogalmaknak (*alak, báj, kecs, kellem, édes*) és erkölcsi-vallásos fogalmaknak (*árny, árnyék, dőlly, dőllyfős, enyhe, érely, komoly*), továbbá bizonyos metaforatípusoknak (a tűz, csillogás, fény; a barátságkultusz; a társadalom és a művelt érintkezés körében: 161 stb.). Szóba kerülnek a párhuzamos képzések, elvonások, összetételek (162 kk.), a különféle szókapcsolatok, szólásmódok (275 kk.) és a sok fajta nyelvtani tükkörszerkezet is (303 kk.). Közben olvasunk a kifejező hangsorok leképzéséről, az analitikus és szintetikus formák viszonyáról, a szókészletileg elemek maradandóbb jellegről (a nagyobb átvett szerkezetek rövidebb

átlagos élettartamával ellentétben) — és még sok-sok más érdekes jelenségről.

Némelyek mindezzel kapcsolatban szívesen beszélnek nyelvünk „európaizálásáról”. Bár a szerző sem gondolja lényegesen másként, én valamit jobban hangsúlyoznék e ponton. Szerintem minden igazán nagy korforduló, műveltségváltás idején újra meg újra föl kell zárkózni minden elmaradottabb szintű gondolkodásnak és nyelvnek a haladás élvonalához: akkor is, ha a régi műveltség és nyelvi fejlettség *már szintén európaias* volt! (S ma az ilyen „csatlakozás” szinte állandó folyamattá lett; nem is korlátozódik az *európai kultúrkörre*, hanem már *világméretű*.)

Egy másik általános megjegyzésem még függetlenebb a szerző megfogalmazásától, de talán szintén nem fölösleges: az olvasó a sok vizsgált német eredetű átvétel nyomán óhatatlanul azt a benyomást kapja, hogy abban a korban ezek a német átvételek jelentették nyelvünknek az akkori európai-földrajzi művelődési körbe („Kulturraum”) való igazi belépését. Pedig itt — az említett okok miatt — legfőként csak Kazinczy művészi stílusa (s csupán ezen át a korszerű szépirodalmi, ill. irodalmi nyelv, még több főntartással a művelt köznyelv) német mintájú gazdagodásának némely típusáról van szó. A társadalom egészének nyelvi átalakulását azonban például az újságnyelv németes újításai jóval erősebben jelezték és szolgálták. De kisebb mértékben a jelzett korban is tovább folytak a hasonló latin mintájú nyelvi átültetések (főleg a jogi-államigazgatási szaknyelven); a szépirodalomban bizonyosan voltak franciás újítások is; stb. Az egész idegen mintájú gazdagodás mérhetetlen nagysága ellenére sem felejthetjük el továbbá azt sem, hogy milyen tömörked merőben új belső fejleménnyel bővült ugyanakkor nyelvünk, s hogy ezek nagyrészt szintén hozzájárultak a modern, gazdag idegen nyelvi környezethez való fölemelkedésünkhöz. A teljes egyidejű nyelvi gazdagodás, fejlődés *arányairól* tehát még E. Martinsz szép munkája után sincs végleges áttekintő képünk. — Itt-ott bizonyára az alapul vett források is tovább értékesíthetők: nincs szó könyvünkben például arról, hogyan terjedt Kazinczy stílusán át is a *-va, -ve* képzős határozói igenév helyett az indoeurópai nyelvekkel párhuzamos kettős — egyrészt *-(ó)a(n), -(ó)en* vagy *-ólag, -óleg*, másrészt *-i(t)an, -i(t)en* toldalékbokros — kifejezés, vö. Pais-Emlk. 248—57. (És hát bármily gondos és részletes is E. Martinsz bizonyítása, egy-két apró részletben szintén módosulhat a további adatfeltárás során ismeretünk; de ez minden történeti anyagon végzett munkára érvényes főntartás.)

A kapott magyar eredmények tehát nekünk egypár kérdésben nem teljesen problémátlanok, ill. átfogóak, de így is rendkívül

hasznosak; az általános nyelvészeti és nyelvélektani tanulmányok pedig nemzetközi jelentőségűek. A könyv remélhetőleg a mi filológusainkra is serkentőleg fog hatni: követőkre, esetleg továbbépítőkre talál, akik a módszert tárgyukhoz illően módosítva vagy fejlesztve,

szélesebb körben is feltárják társadalmunk gondolkodás- és nyelvbeli gazdagodásának ezt a sokáig mellőzött vagy egyoldalúan értékelt, változatos folyamatát.

Tompa József

IRODALOMKRITIKAI ANTOLÓGIA

1—3. köt. Válogatta és előszóval ellátta: Dávid Gyula, az előszavakat írta: Csehi Gyula. 1. köt.: Csokonaytól(!) Gyulai Pálig. — 2. köt.: Péterfy Jenőtől Móricz Zsigmondig. — 3. köt.: A magyar marxista kritika kezdetei. Bukarest, 1968—1969. Ifjúsági K. 408; 384; 448.

Marxista irodalomkritikánk kezdeteinek összefoglalásával ért véget az a nagyszabású vállalkozás, amely a hatvanas évek közepén kezdődött s legfőbb kritikai hagyományaink iskolai célú összegyűjtését vette tervbe. A harmadik, befejező kötet nemrég jutott el hozzánk Erdélyből. S hogy onnan jött, önmagában is jelzi a mű jelentőségét, mert a romániai magyar irodalomtudomány gazdagságát bizonyítja és további gazdagodását teszi lehetővé. A *Tanulók Könyvtára* sorozatban jelent meg a három könyv, de bizonyosra vehetjük, hogy nemcsak az iskolai oktatást fogja segíteni, nemcsak a romániai magyar irodalomtudomány utánpótlásának képzését serkenti majd, hanem a szélesebbkörű kritikusnevelésben, izlésfelkészítésben is eredményesen fogja betölteni a maga vállalta feladatát.

E könyv jelentősége kétségtelenül túlnő az erdélyi és általában a romániai magyarság keretein. Elég arra gondolnunk, hogy idestova húsz esztendeje már, hogy megjelent Lukácsy Sándor úttörő gyűjteménye, a *Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig* című antológia. Előtte és utána is csak szűkebb körű, sajátos céllal válogatott szemelvények kiadására került sor, így hát ez a mostani három kötet, Csehi Gyula és Dávid Gyula munkája, az egész magyar könyvkiadás szempontjából nézve is fontos teljesítmény. Csehi Gyula, a romániai magyar irodalomtudomány tekintélyes képviselője, Dávid Gyula a fiatalabb tudósnevezdek rokonszenvesen ígértes tagja — kettőjük sikeres vállalkozása megérdemli az elismerést.

Lukácsy Sándor gyűjteménye mintegy hét és félszáz oldalt tett ki, ez a mostani három kötet — nagyjából azonos formátum mellett — több mint ezerkétszáz lapra terjed. A mennyiségi növekedés tehát jelentékeny. Tekintettel azonban az iskolai segédkönyv jellegére, az új kritikai antológia válogatása kevesebb alkotót fog át, mint az előző gyűjtemény, ennyiben természetesen eleve szűkebb keresztmetszetet ad a magyar bírálat múltjáról. Mindhárom kötetet jegyzetek, név-

mutatók, eseménymutatók egészítik ki, kötetként általában több mint félszáz lap terjedelemben. Sajtó — és korrigálási hibák természetesen itt is adódnak (így például az első kötet címlapjára került Csokonay), néhány évszám-elírás is akad, de egészében nagy gondossággal és tömörséggel, mintaszerű ökonómiaiával felépített apparátust köszönhetünk Dávid Gyulának.

Minden ilyen válogatás egyik fő problémája a kezdés és a befejezés kronológiai határainak meghatározása. Nyilván az iskolai oktatás szempontjaihoz igazodott a válogatás, amikor Csokonayval indítja az első kötetet s eltekint a korábbi anyagtól. Magában az első kötetben egyébként Csokonai, Kölcsey, Bajza, Erdélyi, Arany János és Gyulai Pál kritikai írásaiból kapunk több mint 300 oldalnyi szemelvényeket. Hiánylistákat természetesen a legkönnyebb dolog összeállítani, főleg akkor, ha nagyvonalúan eltekintünk a szerkesztők célkitűzésétől. De ezt figyelembe véve is talán nem elfogultság a recenzens részéről, ha Petőfit hiányolja az idézett listáról. A magyar kritikai élet egyik sajátossága, hogy — főleg régebben — bőven részt vettek benne maguk az írók és költők is. A szerkesztés tudomásul is veszi ezt Csokonai, Arany, Ady, Babits és mások esetében — Petőfitől is össze lehetett volna állítani egy kis szemelvényfüzért, márcsak azért is, hogy a Fiatal Magyarország is képviselőt kapjon e gyűjteményben.

A második kötet Péterfy, Riedl, Ambrus Zoltán, Ignótus, Osvát, Ady, Babits, Kosztolányi, Schöpflin, Móricz kritikai írásaiból közöl bőséges szemelvényeket. Csehi Gyula három előszava közül valószínűleg ez a második, „*Az éldött vihar*” című a legsikerültebb, kitűnő miniatűrökben rajzolja meg a szerepeltetett írók és kritikusok portréit. Elgondolkodtató azonban, hogy még egy oktatási célzatú segédkönyvben is, nem kellett-e volna, legalább az előszóban, felvázolni a konzervatív kritika frontját is. Nem valamiféle elvont objektivitás kedvéért, hanem azért, hogy a Nyugat nagy forradalma még

hitelesebben tükröződjen — a konzervatív ellenállók oldaláról is.

Még nyugtalanítóbban vetődik fel ez a probléma a harmadik kötet kapcsán. Ez a könyv a magyar marxista kritika kezdeteit foglalja össze. E kezdetek azonban önmagukban — mondjuk meg egyenesen — nem képviselhetnek egy teljes kötetet, akkor, amikor az egész magyar irodalomkritikát összesen három kötetben kell elhelyezni. Itt persze beleütközünk abba a problémába is, hogy mi legyen a ma is élő kritikusokkal? A szerkesztés — jogosan — felvette Lukács György és az akkor még élő Fábry Zoltán néhány írását. Mihelyt azonban ilyen módon a jelenhez kapcsolódott, kirívóbbá válik az a tény, hogy a harmincas évek magyar kritikáját csak Lukács, Révai, József Attila, Bálint György stb. képviselik, de a polgári vagy népi irodalom legjobbjai nem szerepelnek. Azt lehet erre válaszolni, hogy a kötet csak a marxista irodalomkritika kezdeteit kívánta felmutatni. De épp e felfogás vitatható. A korábbi két kötet a magyar irodalomkritika fővonalát illusztrálja, a *Nyugatig*. Semmi sem indokolja, hogy a *Nyugat utáni* irodalomból csak a marxisták kapjanak helyet egy kiritikai antológiában. Kétségtelenül jelentős tett volt Révai József tanulmánya a népi irodalomról, de *legalább* annyira maga ez az irodalom is jelentős volt. . . S nem utolsósorban éppen irodalomkritikai teljesítménye, Németh, Veres, Illyés és a többiek idevágó munkássága révén.

Sajnos épp ebben a kötetben Csehi Gyula előszava is kevesebbet nyújt, mint a korábbiakban. Nem kapunk elég világos képet arról, milyen közegben jött létre a magyar marxista

kritika, milyen szövetségesek, „utitársak” és ellenfelek befolyásolták kibontakozását, s milyen *belső* nehézségekkel kellett megküzdenie. Az előszó utal e folyamat egyoldalúságaira, de e tekintetben még egy iskolai segédkönyvben is — sőt épp abban! — többet lehet elvárni. Ha azt akarjuk, hogy a szocialista eszmék a maguk eredeti szintjén hódítsanak, már az iskolákban arra kell törekednünk, hogy az új nemzedékek kritikusan közeledjenek a múlthoz, értsék meg, milyen meghatározott történelmi feltételek járultak hozzá a dogmatizmus meglehetősen sokáig tartó uralmához.

Nem szabad persze túloznunk az igényeket, hiszen idehaza is csak néhány éve kezdődött meg e korszak kritikussab elemzése és alapvető dokumentumainak kiadása. Az egyoldalúságot nem is annyira azért kellett szóvá tenni, mintha az adott viszonyok között ennél lényegesen többet lehetett volna nyújtani, hanem inkább közös okulásul az egyre nyilvánvalóbban közös feladatok elvégzéséhez. A romániai magyar irodalomtudomány oly erőteljesen fejlődött az utóbbi években, hogy immár nem protokolláris elismerésekre, hanem igazi együttműködésre van szükség a reméljük, lehetőség is.

Csehi Gyula és Dávid Gyula értékes gyűjteménye megelőzte a hazai irodalomtudományt is, amikor először mérte fel a marxista irodalomkritika kezdeteit, illetve azt, hogy mit lehet e hagyományból az iskolai oktatásban hasznosítani. Szempontjaik — ott is, ahol vitára készítenek — minden bizonnyal be fognak épülni a hazai kutatásokba.

Fekete Sándor

Chronica Hungaro—Polonica. Pars I. (Textus cum varietate lectionum) Ad codicum manu scriptorum fidem recensuit, praefatione notisque instruxit Béla Karácsonyi. Szeged, 1969. Universitas de Attila József nominata. 76 p. (Acta Historica, tom. XXVI.)

Az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1966-os évfolyamában volt alkalma a recenzensnek bemutatni Karácsonyi Béla: *Tanulmányok a magyar—lengyel krónikáról* (Szeged 1964) c. dolgozatát. Ebben a szerző gondos palaeográfiai és filológiai vizsgálódással elemezte a kéziratokat tartalmazó kódexeket, elkülönítette a magyar—lengyel krónika bővebb és rövidebb változatát, megállapította a kéziratok leszámazási rendjét, és példákat bőségesen idézve bírálta az eddigi kiadásokat. A korábbi hét felületes kiadás hibáit Karácsonyi most végre méltó kritikai kiadással törekszik helyrehozni. A hibák egyik fő forrása az volt, hogy a kiadók nem mindig

fordultak az eredeti kéziratokhoz. Karácsonyi a fellelhető forrásokat megtekintve, az összes változatot és kiadást egyszerre figyelembe véve dolgozott. A számunkra leginkább hozzáférhető Deér-féle publikáció (a Szentpétery SRH II. kötetében) gondatlan, hibás, helyesírásában vegyíti a klasszikus és a betűhív közlési elvet, nem közli a kéziratokban eszközölt javításokat, törléseket, a későbbi kezek írta széljegyzeteket, s a legfőbb hiányossága, hogy leszűkíti a kéziratírozást: nem veszi figyelembe a már publikált rövid változatot, sem (a háborúban sajnálatosan azóta elpusztult) egyik varsói kódexet. Karácsonyi mintaszerű kiadására nagy szükség volt. Ő mindkét változatot hozza egymás mellett. A jól tipografizált közlés olvasása igen áttekinthető: a lap bal szélén a bővebb, jobb szélén a rövidebb variáció egymástól független szövege fut, középen pedig az a szöveg, mely mindkét változatban megegyezik. A korábbi gyakorlattal megegye-